

Tri godine u Jugoslaviji

Lorraine Perlman

1980

Topla dobrodošlica koju smo dobili od brojnih Jugoslovena septembra 1963, doprinela je da naše preseljenje u Beograd bude konačno. U roku od nekoliko dana smo pronašli sobu u kući vozača autobusa i njegove porodice na periferiji Zemuna, velikog predgrađa koje se nastavlja na Beograd sa druge strane reke Save. Fredi se privremeno zaposlio kao spiker u medijskoj kući koja se bavila produkcijom dokumentarnih filmova o turističkim atrakcijama u Jugoslaviji. Snimao je glas za tekstove koji su opisivali predele predstavljene u filmovima: parkove i posleratne skulpture, manastire i priobalna sela. Za samo nekoliko radnih sati, primio je platu jednaku trostrukoj američkoj plati i taj je novac rešio naše tadašnje finansijske probleme.

Upisali smo se u institut za jezike i svako jutro provodili pohađajući časove i slušajući tra-ke srpsko-hrvatskog jezika. Naše kolege bile su poreklom iz centralne Afrike, zapadne Evrope i SSSR-a. Bila je to druželjubiva grupa i ponekad bismo se sastajali mimo časova. Jedan od dvojice sovjetskih kolega bio je željan sastanaka sa ciljem diskutovanja, ali bilo je jasno da drugi nije odo-bravao takve van-nastavne kontakte. Bili smo šokirani Viktorovom sumnjičavom rezervisanošću i možda nismo dovoljno cenili hrabrost sa kojom nam je Dimitri sam dolazio u posete.

Jugoslovenska inovacija radničkog samoupravljanja bila je visoko cenjena na Zapadu i želeli smo da se upoznamo sa njenim principima i načinom funkcionisanja. U Zemunu se nalazilo neko-liko fabrika i nije bilo teško pronaći informisane ljude koji bi nam dali odgovore na neka pitanja. Brzo smo saznali da jugosloveni nisu delili zapadnjački entuzijazam po pitanju radničkog samo-upravljanja, smatrajući ga markentiškim trikom koji je služio da se zamaskiraju konvencionalni odnosi radnik – rukovodstvo. Iznenadili smo se kada smo saznali da su štrajkovi česti. Iako se o njima nikada nije izveštavalo u štampi, pojava tih autentičnih radničkih aktivnosti bila je opšte poznata. Sindikati su oruđe vlasti (“šefa”) i iz tog razloga se svaki štrajk u Jugoslaviji odvijao izvan institucionalnog okvira.

Iako smo kod porodice Katić u Zemunu živeli samo dva meseca, oni su nas upoznali sa mno-gim jugoslovenskim običajima i gledištima. Njihova kuća bila je jedna od četiri ili pet jedinica smeštenih oko dvorišta. Njen izgled je očigledno poticao iz srpskih sela. U našem dvorištu nije bilo kokošaka, ali smo ih mogli čuti u susednim domaćinstvima. Jedan poljski klozet služio je svim ukućanima. Kao i u Parizu, jednom ili dva puta nedeljno odlazili smo u javna kupatila kako bi se istuširali.

Kada smo se doselili u sobu kod Katića, naše poznavanje srpskog jezika bilo je skoro nepos-tojeće. Jedan od komšija, stariji čovek bez zuba, na sebe je preuzeo zadatak da nam pomogne oko vokabulara kad god bi nas sreo. Uperio bi prstom u predmet i izgovorio reč. Naučio nas je brojanju i bio je zadovoljan kako napredujemo. Nažalost, varijacija izgovora koju smo naučili od našeg bezubog prijatelja, nije uvek odgovarala konvencionalnom izgovoru.

Uz naše jezičke nedostatke, naši domaćini iz radničke klase, smatrali su nas zaostalom i u pogle-du kulinarskih sposobnosti. Lokalne prodavnice su se dosta razlikovale od danskih i francuskih i ponekad nam je bilo teško da pronađemo sastojke za jela koja smo umeli da spremamo. Nismo umeli da tražimo meso u mesari, a pijace na kojima je većina zemunaca pazarila, su nam bile nepoznate. Jednoga dana kada smo otvarali konzervu tunjevine, čitava porodica Katić je stajala oko stola. Otvarač za konzerve je bio deo naše opreme za kampovanje, a takav rekvizit se tada nije mogao naći u njihovoj kuhinji. Nije da nikada do tad nisu bili videli konzerviranu hranu, ali su sa prezirom gledali na hranu koja nije bila sveža i koja je prezervirana dolazila iz metalnih pakovanja. Ipak, bili su znatiželjni da vide šta će izaći iz konzerve i da li ćemo to pojesti bez dalje pripreme. Kada smo konačno postali zvanični studenti instituta za jezike, običavali smo da jedemo u studentskim menzama u Beogradu gde bismo imali obilan, ako ne i gurmanski ručak.

Tokom trogodišnjeg boravka u Jugoslaviji, hranili smo se izuzetno dobro. Većina jugoslovenskih jela nam se sviđala. Sa porodicom Katić smo imali dva nezaboravna obroka. Prvi je bio ubrzo nakon našeg dolaska, jedne nedelje krajem septembra. Gospodin Katić nam je jasno stavio do znanja da smo pozvani da ručamo sa njima, ali nismo znali povodom čega. Obukli smo nedeljnu garderobu i čekali. U kasno prepodne stigoše jedna velika svinja i mesar. Popodne je prošlo u komadanju zaklane životinje. Učestvovao je veliki broj ljudi i niko od njih nije nosio nedeljnu garderobu. Topili su mast, prali creva za kobasice i pripremali butkice za dimljenje. Kasno poslepodne smo svi seli uz gozbu na kojoj je glavno jelo bila svinjeća jetra.

Drugom prilikom smo se pridružili porodici Katić i njihovoj mnogobrojnoj rodbini i prijateljima na svadbi u selu udaljenom 75 milja od Zemuna. Gospodin Katić je sredio da se za tu priliku vozimo gradskim autobusom, čiji je šofer, naravno bio on. Ne mogu da se setim da li je bilo do mehaničkog kvara na autobusu ili do lošeg stanja puta, ali na jednoj deonici je dvadeset i nešto zvanica moralo da izađe iz autobusa i pešači uzbrdo. Muškarci su autobus gurali do vrha.

Na svadbi se jelo, plesalo i pilo. Ceremonija venčanja mora da je prethodila ili usledila nakon poslepodnevnih događaja. Jeli smo napolju za dugačkim stolovima. Praseće pečenje, glavno jelo, bilo je pripremljeno na otvorenoj vatri. Frediju, koji nikada nije voleo meso, se više sviđela gibanica (jelo od testa i sira) i druge poslastice.

Za muziku su se pobrinuli lokalni muzičari koji su, kako je veselje odmicalo, bili zasipani izdašnim priložima, obično u vidu novčanica koje bi im bile zalepljene za čela (i koje bi zahvaljujući znoju ostajale na istom mestu do kraja pesme). Plesala su se kola, a priključivali su im se muškarci, žene i deca svih uzrasta, pa čak i Fredi i ja. Stariji bi izvodili svaki korak i svaki okret, ali tako reći minijaturno. Jedva da su odvajali stopala od zemlje i čuvajući snagu uvrtali se vrlo malo. Ali ritam su održavali bez greške i utančano. Rečeno nam je da ples mladim ženama daje priliku da pokažu svoju izdržljivost, a seoskim đuvegijama da procene snagu potencijalne mlade. Nadam se da ples ipak nije služio tako nerafiniranoj svrsi, ali istina je da je mlada (premda već odabrana) plesala najsrčanije od početka do kraja. A ona nije bila jedina neumorna žena koja je plesala među svatovima.

Mladi ljudi u Beogradu imali su drugačije i ne tako iscrpljujuće kriterijume u potrazi za supružnikom. Upoznavanja su se odvijala tokom popodneva na šetalištu u centru grada. Na ulici, zatvorenoj za vozila, koja je vodila od Terazija do parka Kalemegdan, svakog popodneva mogle su se videti reke ljudi.

U svako doba dana reke ljudi mogle su se videti i na železničkoj stanici – većina ih se doseljavala u grad da živi. Fredi je zapazio da se pred nama odvija migracija sa sela ka gradu. Daleko od toga da je Zemun bio selo, ali u novembru smo se i mi pridružili prilivu u Beograd, iznajmivši sobu u modernom stanu. Fredi je upisao postdiplomske studije na Ekonomskom fakultetu, a ja sam našla dva posla u oblasti muzike – jedan je bio sviranje, drugi podučavanje.

Na nama je bilo da sebi obezbedimo vize. Kako se u nama sličnoj situaciji do tada našlo svega nekoliko prethodnika, radnici različitih službi su se pozivali na najrazličitija pravila. Birokrata jedne službe nas je uveravao da treba da se vratimo u Sjedinjene Države i da se tamo prijavimo za dobijanje vize. Nakon što smo pokušali da ukažemo na besmislenost tog predloga, nastavili smo potragu za drugom službom, koja se nalazila u blizini. Tu su nam vize na godinu dana bile izdate odmah. Pitali smo se da li je to ta jugoslovenska radnička samoupravna ekonomija u praksi.

Većina naših jugoslovenskih prijatelja i poznanika bila je rođena i odrasla u Beogradu, ali su gotovo svi imali rodbinu koja je i dalje živela na selu. Veze sa selom bile su deo njihovog samoodređenja. Često su nas pozivali u posetu njihovim roditeljima, babama, dedama, tetkama i

stričevima. Tokom brojnih poseta, putovali smo u sela koja nisu bila povezana putevima. Za nas je proleće bilo godišnje doba blata. Spavali smo u krevetima od slame i pomagali u ručnom ljušćenju kukuruza. Uvek bi nas služili ukusnim jelima (ponekad bi zaklali životinju u čast naše posete). Jasno je bilo da naši seoski domaćini provode mnogo radnih sati obavljajući težak manuelni posao koji bi mašina uspela da obavi za kraće vreme i zbunjivalo nas je što ne postoji veća zainteresovanost za tehnologiju koja bi ih poštredela rada. Uviđajući da i muškarci i žene sa velikim ponosom obavljaju svoje poslove, Fredi je ipak smatrao da je seoski život težak i nedarežljiv.

Kao student ekonomije, zabrinut dijagramima razmene dobara na nacionalnom nivou, Fredi je imao patronizujući pogled na prosečno zalaganje seljaka. Napori i vreme koje su ulagali (koje nikada nisu merili) da bi doneli svoje proizvode na gradske pijace, naveli su ga da formira podcenjujući stav spram njihovog načina distribucije i razmene. Nismo bili dobro informisani o pokušajima kolektivizacije, ali kada je video kako seljaci motikama okopavaju duge brazde njiva na kojima bi traktori bili efikasniji, Fredi je osetio da sa pravom kritikuje seljačko oklevanje da se odreknu kontrole nad svojim privatnim zemljištem.

Kasnije bavljenje Kosovom i Metohijom (Kosmet) smekšalo je njegove stavove i postao je saosećajniji prema seljacima koji su se opirali planovima koje su nametale birokrate. Leta 1965, Fredi je sa prijateljem i kolegom sa fakulteta, Velimirom Moračom, otišao u posetu njegovoj porodici u selu u Crnoj Gori. Ta poseta ga je impresionirala. Prvo zbog izolovanosti: od železničke stanice se išlo peške deset milja uzbrdo. Zatim zbog samoodrživosti tih seljaka-pastira: jedini proizvod koji su kupovali bila je so. I konačno zbog jake nezavisnosti: Moračin stric je odbio da jede iz tanjira iako su u poseti bili gosti iz grada. Fredi je citirao njegovo snažno odbijanje modernog posuđa: „Budalaština! Šta će meni kog vraga jebeni tanjir?“

Urbani jugosloveni su takođe slobodno iznosili svoje kritike, iako generalno nisu previše ulazili u detalje kada su u pitanju bili državne politike i pojedinci iz vlasti, barem ne javno. Disidenti su bili izloženi velikom riziku da postanu politički zatvorenici. Morača, koji je postao Fredijev blizak prijatelj, proveo je osam godina u zatvoru zbog svojih ubeđenja. Često su ljudi nazadnost i društvene probleme objašnjavali činjenicom da su „tri stotine godina Srbi živeli pod turskim jarmom“. Drugo poluozbiljno objašnjenje za probleme zemlje moglo se čuti u formi često citirane šale: „Ko je izmislio naučni socijalizam? – Marks i Engels. – Zar nije trebalo prvo da ga testiraju na pacovima?“. Novine su retko napadale zvaničnu politiku, ali su kritikovale neke njene aspekte i često su objavljivale pisma ogorčenih čitalaca. U pozorištu smo pak mogli čuti dublje, ali i apstraktnije kritike. Malo naših jugoslovenskih poznanika je oklevalo da kritikuje vlast, ali svi su bili obazrivi spram moći koju je imala vlast.

Jedina Fredijeva kritika vlasti koja je dospela u medije, bilo je pismo negodovanja upućeno beogradskim novinama kada je naišao na ekser u supi iz kesice. Tada je već bio dobro upoznat sa konvencionalnim klišeima kojima se veličao jugoslovenski socijalizam i vešto ih je iskoristio.

Ni turska okupacija, ni socijalizam nisu bili navođeni kao izvori jugoslovenskog poimanja muške supremacije; po svoj prilici njeni koreni bili su urođeniji. Fredi, koji je uvek bio osetljiv na diskriminaciju u ophođenju i izražavanju, primetio je da muškarci iako su snažno branili muške povlastice, prihvatili veliki deo kućnih poslova, naročito ukoliko su njihove supruge radile izvan kuće. Nekima od svojih prijatelja ukazivao je na taj raskorak između principa i prakse. Objasnili bi da je situacija u *njihovoj* kući drugačija, da je *njihovoj* supruzi potrebna pomoć i dalje tvrdeći da su obaveze kupovine, podizanja dece, kuvanja i čišćenja u stvari obaveze žena. Nekoliko godina kasnije u tekstu koji je napisao u Kalamazuu, bavio se drugim raskoracima između ideologije i prakse. Jedan od njih bio je primer radnika koji, dok verbalno osuđuju pobunjeničke akcije u

jednom dahu, preduzimaju drastične korake kako bi zaštitili sopstvene interese u sledećem. Drugi primer je nametnuo temu koja je ostala u središtu njegovih kasnijih tekstova (u tom slučaju izvanrednim principima protivreći sramotna praksa): politički agitator čiji cilj je sloboda, ali koji jednom kada dospe na vlast (a ponekada i ranije), pravda svirepost u ime višeg dobra.

Pre kraja naše prve godine u Beogradu, Fredi je već tečno govorio srpski i mogao je da čita udžbenike za fakultet. U naredne dve godine je još bolje savladao jezik, ali ipak ne bez gramatičkih grešaka. Ljudi iz pojedinih krajeva Jugoslavije ignorišu pravila deklinacije, te bi novi poznanici često pretpostavili da je Fredi poreklom iz nekog od tih krajeva.

Ipak, među sobom smo razgovarali na engleskom, a i neki od naših prijatelja su govorili engleski. Jednom ili dva puta mesečno smo čitali drame sa Džonom Riklefom, Polom Pinjonom (koji je tada radio u Beogradu kao tehnički prevodilac, a kada nije radio, komponovao je muziku), Polovom ženom Jasnom i jednom ženom iz Australije (koja je godinu dana živela u Beogradu kako bi se upoznala sa zemljom svojih roditelja).

U mnogo prilika bili smo u mogućnosti da posećujemo sjajne koncerte svetski poznatih umetnika (Kogan, Rihter, Riči), a Fredi je odgledao mnogo operских izvedbi u kojima sam ja učestvovala kao violinistkinja u orkestru.

Jedan od Fredijevih poduhvata koji je ostao nedovršen bio je prevod istorije Srbije na engleski. Na tom projektu je radio sa prijateljem. Mislim da je previše vremena od njihovih nedeljnih okupljanja otišlo na hranu i diskutovanje, a premalo na prevođenje.

Između 1963. i 1966, takođe smo putovali i van Jugoslavije. Leta 1964, pet nedelja smo proveli u Italiji u poseti Veneciji, Raveni, Rimu, Napulju i Firenci. Kada je 1965. Beogradska opera išla na turneju po istočnoj Nemačkoj, Fredi je putovao sa trupom i po nedelju dana smo proveli u istočnom Berlinu i Lajpcigu. Oboje smo, nezavisno jedno od drugog, uglavnom na kratko, posetili Budimpeštu, Sofiju i Bukurešt. Kada sam ja leta 1965. otišla u Sjedinjene Države, Fredi je putovao po Jugoslaviji. U Sarajevu je imao kratki susret sa prijateljima iz *Living Theatre* (koji su te godine nastupali širom Evrope). Takođe je putovao i u Pariz kako bi obnovio tamnošnja prijateljstva.

Većinu boravka u Beogradu, Fredi se posvetio studijama i bio je savestan đak. Barem dvoje njegovih profesora sa Ekonomskog fakulteta bilo je visoko kotirano u vladinim krugovima. Jedan profesor je bio predsednik Narodne banke i na predavanja ga je dovozio šofer u Mercedesu. A jedna profesorka je bila supruga podpredsednika zemlje. Oboje se pojavljuju u *Letters of Insurgents*.

Na prvoj godini studija, Fredi je pohađao predavanja na kojima su predstavljani marksistički principi ekonomske analize kojima se proučavala jugoslovenska ekonomija. Na drugoj godini predavanja su bila uže usmerena. Tu su bila i dva strana predavača: jedan je bio mađarski matematičar koji je studente podučavao kako da konstruišu i primene ulazno-izlazne matrice; drugi je bio sovjetski ekonomista koji se bavio najnovijim tehnikama menadžmenta. I jedan i drugi su koristili udžbenike američkih akademika.¹

Fredijeva magistarska teza, „Struktura zaostalosti“, koju je završio proleća 1965, bila je statističko-ekonomska analiza odabranih faktora u određenom broju zemalja na različitom nivou industrijskog razvoja. U njoj je koristio dijagrame za proučavanje potrošnje, izvoza i

¹ Za vreme ovih predavanja Frediju nije smetalo što se koriste američki udžbenici. Međutim, kasnije, po povratku u Sjedinjene Države gde se sreo sa zapadnjačkim zagovornicima naučnog socijalizma koji su insistirali na superiornosti sovjetskih ekonomskih principa i praksi u odnosu na zapadnjačke, pozivao se na iskustva iz Jugoslavije kako bi ih suprotstavio njihovim tvrdnjama. Smatrao je da savremeni zagovornici naučnog socijalizma bezrezervno brane američke principe poslovanja.

reinvestiranja u pet osnovnih sektora. Taj rad ni na koji način ne nagoveštava Fredijeve kasnije kritičke poglede na industrijalizaciju. Jedna od pretpostavki rada glasi: „razvijena ekonomija je slika zaostale ekonomije u budućnosti... ka socijalizmu mogu voditi različiti putevi, ali ka industrijalizaciji vodi samo jedan put: to je široki autoput kojim se može kretati aprilskom svežinom ili avgustovskom vrelinom; njime se može ići peške, jahati na konju ili voziti buldožerom; ko ne može da ga sledi, neće dospeti tamo gde put vodi“ (strana 97). Sama destinacija se ne dovodi u pitanje u ovom radu.

Profesorska komisija kojoj je predstavio svoju tezu, bila je zadovoljna njenim kvalitetom, iako su na javnoj odbrani neki od njih imali prigovor na neke od Fredijevih opservacija o Jugoslaviji. Predsednica komisije, supruga podpredsednika zemlje, komentarisala je izuzetnu tečnost srpskog jezika druga Perlmana.

Umerene „zvanične“ analize koje je nudio Ekonomski fakultet su za Fredija bile sve manje i manje interesantne i sa većim zadovoljstvom je pratio predavanja Miloša Samardžije, profesora ekonomije Pravnog fakulteta, sa kojim se i upoznao. Ovaj nekadašnji konsultant vlade imao je istančano poznavanje Marksa i marksističkih teoretičara i bio je ubeđeni zagovarač industrijalizacije. Nije propitivao ciljeve jugoslovenskih vlasti, ali njegove pragmatične opservacije u kombinaciji sa njegovim razboritim marksističkim pogledima rezultovale su oštrim kritikama jugoslovenskog sistema.

Doktorska teza koju je Fredi predstavio Pravnom fakultetu gde mu je Samardžija bio mentor, bila kontroverznija od magistarske. U njoj je osudio određene ekonomske prakse jugoslovenskih vlasti i investicione odluke koje su bile u vezi sa Kosmetom. Za izučavanje perspektiva razvitka Kosmeta koristio je analize prvobitne akumulacije kapitala Preobraženskog i zaključio da bi ostale jugoslovenske republike trebalo da izgrade industrijska postrojenja na Kosmetu. Ukoliko bi tu podbacile, zaostalost bi porasla. Fredi je vredno radio na ovoj studiji i sakupio mnogo materijala kako bi odbranio svoje zaključke: statističku studiju prihoda po glavi stanovnika Jugoslavije od 1945; dokumentaciju transfera radne snage iz poljovprivrede; intersektorna poređenja između republika. Smatrao je da su njegovi predlozi razumni i da bi podaci koje je sakupio i pažljivo analizirao modernim matematičkim metodama trebalo da ubede racionalne ljude zainteresovane za ekonomski razvoj svih krajeva zemlje. Uznemirilo ga je Samardžijino upozorenje da se pred komisijom ne zadržava previše na implikacijama svoje teze. Samardžija je nagovestio da ti ljudi ne odobravaju disertacije – koliko god dobro bile dokumentovane i temeljno argumentovane – čiji zaključci pozivaju jugoslovenske vlastodršce da promene svoju politiku. Juna 1966. Fredi je odbranio tezu pod nazivom „Uslovi razvoja privredno zaostalog područja s posebnim osvrtom na Kosovo i Metohiju“ i Pravni fakultet Beogradskog univerziteta ga je nagradio titulom doktora.

Poslednje godine u Beogradu, dok je još uvek bio student Pravnog fakulteta, Fredi je bio takođe i član komisije za ekonomsko planiranje koju je zapošljavala regionalna administracija na Kosmetu. Zadatak komisije bio je da iznese program za razvoj. Šef komisije bio je Samardžija; učestvovali su i drugi postdiplomci Pravnog fakulteta. Fredi je više puta putovao u Prištinu, ali pošto je većinu vremena provodio u kancelarijama, nije uspevao da se približi svakodnevnom životu u toj oblasti, niti da se upozna sa ne-administrativnim stanovništvom albanskog porekla.

Za njega je taj „posao“ (za koji je bio dobro plaćen) bio interesantan, ali ne naročito zadovoljavajući. Shvatio je da se komisija bavi uglavnom rečima, apstrakcijama i da njeni predlozi nisu uticali na promenu situacije stanovništva na Kosmetu. Nekoliko godina kasnije Fredi će kritikovati legitimitet komisije za planiranje kao takve.

Većina Fredijevih kolega sa fakulteta se pripremala za birokratsku karijeru i malo su imali interesa za pokretanje promena u ekonomskoj politici. Jedan od kolega (koji nije bio član komisije za Kosmet) je već bio zaposlen u novosadskom preduzeću, a postdiplomske studije je upisao na zahtev svojih nadređenih. Šest meseci nakon završetka njegovih studija, svratili smo do Mišine kancelarije. Osim lepog nameštaja koji ga je okruživao, soba je bila prazna. Ispijajući tursku kafu koju nam je donela žena koja je bila zaposlena da kuva i služi kafu, pitali smo Mišu da nam kaže nešto o svojim dužnostima. Uz samo tračak smetenosti, objasnio je da njegovi zadaci još nisu definisani; ali uveravao nas je da će mu pre kraja godine direktori preduzeća bez sumnje dati neke projekte. Kada smo otišli, izvadio je novine iz fijke stola i nastavio sa svojim poslovnim aktivnostima.

Iskustva Velimira Morače su nam dala mračniji pogled na jugoslovensku realnost. Iako je barem jedan od njegovih najbližih rođaka bio poznati partizan u Drugom svetskom ratu, stavovi mladog Morače u pogledu raskida Jugoslavije sa Svojetskim savezom (1948), doneli su mu zatvorske kazne od ukupno osam godina. Tokom tih godina pročitao je sva Marksova i Lenjinova dela i na tim i drugim tekstovima vežbao fotografsko pamćenje. Sredinom šezdesetih je izašao iz zatvora. Živeo je i radio u Subotici, ali je putovao u Beograd kako bi studirao na Ekonomskom fakultetu.

Ovaj nekadašnji politički zatvorenik koji je pokušavao da shvati društvo u kojem je živeo, bio je Fredijev model za Jarostana u *Letters of Insurgents*. Dezorijentisanost koju Jarostan opisuje u pismima Sofiji, Morači je bila dobro poznata. Iskustva Jarostanove ćerke Vesne, verno prate sudbinu Moračine istoimene ćerke. Ova inteligentna i rodoljubiva desetogodišnjakinja bila je zbunjena podeljenošću stavova svoga oca: šta li je to učinio da zasluži zatvorsku kaznu u zemlji zasnovanoj na tako plemenitim principima? Vesnina smrt se dogodila nakon što smo napustili Jugoslaviju, pa je Fredijev opis iste u *pismima* hipotetički. Morača je 1970. ponovo uhapšen i umro je u zatvoru. Sudbina ovog prijatelja – naročito tragični događaji koji su se odigrali nakon našeg odlaska – imala je veliku ulogu u određivanju Fredijeve ukupne ocene jugoslovenskog sistema. Moračinu beskompromisnu prirodu, njegovu posvećenost ekonomskoj jednakosti i njegove otvorene kritike, vlast nije mogla tolerisati. Sa potpunom jasnoćom, Fredi je u Morači video individuu koju je uništila država.

Naše napuštanje Jugoslavije 1966. bilo je naglo, ali nije bilo u vezi sa političkom represijom. Jugoslovenski lekari savetovali su me da se vratim u Sjedinjene Države nakon bolesti i hirurške intervencije. Da ja nisam bila bolesna, verovatno bismo još jednu godinu ostali u Beogradu. Ali koškanja i antiratne akcije su doprinele da Sjedinjene Države deluju interesantnije nego četiri godine ranije, i vrlo verovatno bismo se vratili ubrzo nakon okončanja Fredijevih studija na Beogradskom univerzitetu. Naš boravak u Beogradu je protekao uz dobrodošlicu i bio je cenjen, tako da kada smo se nakon tri godine opraštali od prijatelja, aktivnosti i samog grada, već smo osećali nostalgiju i gubitak.

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Lorraine Perlman
Tri godine u Jugoslaviji
1980

Lorraine Perlman, *Having Little, Being Much: A Chronicle of Fredy Perlman's Fifty Years*. Detroit, Michigan: Black & Red, 1989. Izvor prevoda: *Antipolitika* 2, ožujak/mart 2019.
antipolitika.noblogs.org

anarhisticka-biblioteka.net